

в різний час займала на небі відповідно до законів небесного руху; їх вона закономірно повторює. Таку ж послідовність, як зауважує О. О. Потебня, тобто природою задану, описує крива нашого мислення «в душі». А прикладів унаочнення цього складного процесу через зіставлення його з усталеними знаками повсякденної культури дослідник наводить багато, що й допомагає йому пояснити абстрактне через конкретно-практичне, що є основою життєвого досвіду людини.

Олена Маленко

НАУКОВИЙ ДИСКУРС О. О. ПОТЕБНІ: СЛОВО І ТВОРЧІСТЬ

Засади наукового осмислення феномену словесної творчості загалом і поетичної мови зокрема було закладено в першій половині XIX століття. Спираючись на національний фольклорний і літературний контекст, представники тогочасного європейського мовознавства намагалися з'ясувати природу словесної діяльності; поєднуючи набуті знання традиційної поетики й суголосного часові лінгвістичного вчення, прагнули виявити історичні й естетичні закономірності у формуванні національного художнього мислення (і, відповідно, поетичної мови).

Дослідники поетики виокремлювали художню мову як одну з основних форм реалізації творчого задуму письменника відповідно до його світоглядних, естетичних, стильових доміант. На теренах східнослов'янської філологічної думки саме наукова діяльність О. О. Потебні була спрямована на формування основних ідей лінгвістичної «теорії словесності», започаткування теоретичної поетики як специфічної ділянки мовознавства.

Історичний підхід до вивчення всіх рівнів мови та її функціонування став для О. О. Потебні основним вектором у його мовознавчих теоріях. Саме тому контекст художньої мови і слово в ньому корелюють у його вченні з розвитком і станом загальнонародної мови.

Погляди О. О. Потебні на художню мову, її природу, сутність, образно-символічний та лексико-семантичний потенціал вплинули в подальшому на появу численних лінгвопоетичних шкіл і практик, які осмислювали ідеї вченого відповідно до свого часу й розвитку філософсько-естетичної та лінгвістичної думки. Власне, від часу появи фундаментальних праць із теорії словесності Олександра Потебні, зазначає В. С. Калашник, і можна говорити про поетичну мову як «спеціальний об'єкт наукового дослідження на ґрунті усвідомлення мистецтва поезії не лише як однієї з форм духовної діяльності людини, але і як засобу духовно-практичного пізнання світу» (Калашник В. С. Мова поезії і картина світу// Лінгвістичні дослідження. – 2003. – С. 30-35).

Розуміючи мову як безперервну творчість, отже, визнаючи її (мови) динамічність, еволюційність, креативність, О. О. Потебня екстраполював ці ознаки й на художню мову, маніфестуючи слово як першоелемент і мови, і поетичної творчості. Розмежовуючи мову (langage) і мовлення (parole), вчений прагнув виявити не лише їхні відмінні риси, а й спільні; узагальнити ті принципи, що забезпечують органічний синкретизм цих явищ. У такому онтологічному річизмі Потебня позиціонував своє розуміння художньої, зокрема поетичної мови, як ситуативного мовленнєвого акту, змістове наповнення якого щоразу може бути іншим, акцентував на смисловій залежності поетичного слова від контексту. Саме контекст детермінує народження нового сенсу в слові, виявляючи закладений у ньому безмежний інтерпретаційний потенціал: «Якою б частиною мови не було не лише метафоричне, а й взагалі будь-яке алегоричне слово, його алегоричність розпізнається тільки з контексту. <...> Взагалі всяке значення розпізнається тільки з контексту» (Потебня А. А. Из записок по теории словесности: Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое. – Х., 1905. – С. 267; далі – Из записок).

Надаючи контексту значних преференцій у реалізації смислових можливостей поетичного слова, О. О. Потебня, наслідуючи В. Гумбольдта, пов'язував їх також із особливостями ментального сприймання мовних знаків кожним конкретним народом, навіть кожним поколінням, диференціюючи тим

самим суб'єктивне й об'єктивне в мові і мовленні, усвідомлюючи пріоритетність все ж об'єктивного: «Кожний розуміє слово по-своєму, але зовнішня форма слова просякнута об'єктивною думкою, незалежно від розуміння окремих осіб» (Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М., 1976. – С. 106; далі – Эстетика). Точкою ж перетину об'єктивного й суб'єктивного в художньому освоєнні дійсності є, на думку мовознавця, внутрішня форма слова і, за аналогією, внутрішня форма художнього твору. Ця внутрішня форма – це певний мікрокосм, який характеризується цілісністю, органічністю, системністю (Из записок. – С. 110).

У цих міркуваннях знаходимо відгомін уявлень Г. С. Сковороди: 1) про природу слова, зокрема розрізнення в мовному знакові ексформи (зовнішньої форми) та інформи (внутрішньої форми), які суттєво відмінні, 2) про заховані у внутрішній формі мовного знака глибинні, істинні смисли, що живлять слово (Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвософських учень. – К., 2008. – С. 193). Хоча Г. С. Сковорода розглядав генезу біблійного слова з його закодованою символікою, отже втаємниченим сенсом, доступним для розуміння лише посвяченим в таїну священного змісту, йому вдалося наблизитися до ідеї невичерпності семантичних ресурсів слова в межах сакрального (тобто не побутового, звичайного) контексту, яким врешті є і контекст поетичного твору.

За О. О. Потебнею, внутрішня форма слова зумовлює народження поетичного образу, внутрішня форма твору детермінує його змістовність. Густав Шпет, досліджуючи феномен внутрішньої форми і наслідуючи ідеї О. О. Потебні, на початку ХХ ст. зазначав, що саме внутрішня форма, як алгоритм, здатна «розкрити відповідну організацію «смислу» в його конкретному діалектичному процесі» (Шпет Г. Внутренняя форма слова: Этюды и вариации на темы В. Гумбольдта. – М., 1927. – С. 141). Поетична мова – це «внутрішньо цілісна система, що виявляє себе у будь-якому поетичному творі. Твір же є продуктом певного цілеспрямованого творення, тобто словесної творчості, керованої не прагматичною метою, а внутрішньою ідеєю самої творчості... І ніщо інше, як ця

цілеспрямованість, визначає вражаючу нас єдність і цілісність» (Там само. – С. 142).

Однак рух до єдності внутрішньої і зовнішньої форми в художньому відбитті дійсності також позначений як об'єктивністю, так і суб'єктивністю, зумовленою особистісними характеристиками автора, який створює поетичний контекст, і відповідними рівнями читача-реципієнта. Тож важливими сенсотвірними й структурними факторами художньої мови О. О. Потебня вважав (крім поетичної традиції) умови референтно-рецептивного дуалізму автора й читача. Ці міркування вченого відкривають шлях до усвідомлення процесів «внутрішнього руху художньої думки», яка народжується у свідомості автора, матеріалізується в тексті словом і викликає відповідну внутрішню діяльність читача – творення власних сенсів поетичного слова (Палиевский П. В. Внутренняя структура образа // Теория литературы. – М, 1962. – С. 58-74).

Усвідомлення прагматики художньої думки наблизило О. О. Потебню до розуміння антропоцентричних засад мовотворчості: автор, митець кодує в тексті систему універсальних й особистих цінностей, сформованих суспільством, часом, світоглядно-естетичними факторами. Споживачем художнього твору також є людина, яка декодує смисли відповідно до власного інтелектуального ресурсу й загальної еволюції пізнання.

О. О. Потебня був переконаний, що сама природа мови, її історичний розвиток стають для художньої мови підґрунтям поетичної образності: «Немає такого стану мови, за яким слово... не могло б отримати поетичного значення» (Естетика. – С. 106). Власне, художня мова максимально актуалізує поетичні потенції слова, накопичені в ньому впродовж історичної еволюції. Поетичний же потенціал слова насамперед реалізує діалектичне співвідношення образного й безобразного в його (слова) семантичній структурі, виявляючи динамічну кореляцію між значенням (змістом), внутрішньою формою і зовнішньою. Саме це співвідношення й становить сутність наукового розуміння О. О. Потебні художньої мови,

виголошення її естетичної ваги та специфічності порівняно із мовою загалом.

Поставивши акцент на естетичній вартості «образного» слова, вчений при цьому переконливо демонструє шлях народження поетичності в слові «безобразному», яке, потрапивши до художнього контексту, здатне реалізувати безліч естетичних функцій: «Елементарна поетичність мови, тобто образність деяких слів і сталих сполучень, якою б не була вона помітною, ніщо порівняно із здатністю мови створювати образність із сполучень слів, однаково образних чи безобразних» (Из записок. – С. 104).

Актуальним і перспективним виявилось міркування О. О. Потебні про зв'язок художньої мови, поетичного мислення взагалі з ментальними традиціями сприймання знакових кодів. Рецептивна практика етносу є, на думку вченого, посередником між поетичним мисленням і дійсністю, фактором впливу на лексико-граматичну структуру художньої мови (Из записок. – С. 66-67), на формування її різнорівневого семантичного потенціалу – денотативного, сигніфікативного, образно-символічного, емотивно-оцінного, експресивного.

Розуміння поетичного мислення, що ґрунтується на ресурсах образної свідомості людини і процесах поетичного узагальнення, неможливе без усвідомлення механізмів творення образних значень слова на підставі перенесення ознак одних реалій на інші. Поетичний перенос, що складає основу художньої мови, здатний, на думку О. О. Потебні, вербалізувати широкий діапазон переживань і вражень людини, унаочнити її образно-асоціативне відображення світу.

Продуктом художнього мислення людини, її поетичного світосприймання вчений вважав тропи, які досліджував з погляду історичної еволюції, доводячи, що їх природа вкорінена в образній структурі слова і що багато з них передували появі абстрактних понять.

Положення О. О. Потебні щодо феномену поетичної мови й поетичної творчості виявилися перспективними для подальших наукових студій з теорії словесності, які з часом довели істинність багатьох передбачень вченого щодо генези поетичного мислення і мовлення у площині національної свідомості; залежності

змістового та емотивно-оцінного параметрів образного слова від умов не лише контексту, а й етноментальних засад, культурної традиції, часу, простору; ролі реципієнта в реалізації образно-семантичного потенціалу слова.

Костянтин Голобородько

ПРИРОДА І МОВА В НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ О. О. ПОТЕБНІ

У сформованій філософсько-лінгвістичній концепції О. О. Потебня аргументовано доводить, що природа мови суспільна, а слово – не лише продукт індивідуальної свідомості. Учений переконливо обстоює думку: мову творить народ, мова – породження «народного духу», мову формує національна специфіка народу.

Основні науково-теоретичні положення, коментарі й міркування О. О. Потебні викладені в його магістерській дисертації «О некоторых символах в славянской народной поэзии», у наукових працях «О мифологическом значении некоторых обрядов и поверий», «Из записок по русской грамматике», «Мысль и язык», «Объяснение малорусских и сродных народных песен», «Из лекции по теории словесности», «Из записок по теории словесности». У цих працях визначено роль мови в таких сферах людського пізнання, як наука і мистецтво, наука і поезія. Його увагу привертає інтерпретація глибинної взаємозумовленості думки і мови, народу і мови, довкілля й образу, мови й природи. Цікавими і пізнавальними є приклади з українських фольклорних і літературних творів, у яких подано описи, панорамно-пейзажні або фрагментарні замальовки української природи.

За енциклопедичним тлумаченням, природа – це поняття філософії та природознавства, у його змісті об'єктивоване велике ціле, тобто все, що існує, увесь світ як безкінечне багатоманіття його конкретних проявів. Отже, поняття *природа* корелює з категоріями *буття*, *реальність*, *універсум*, *всесвіт*, *космос*, що позначають сукупність усього наявного разом з